

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВООМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ ПОЛІЦІЇ

PECULIARITIES OF CONDUCTING OF INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF OBTAINING OF ILLEGITIMATE BENEFIT BY POLICE OFFICIALS

Таркан О.М., аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуто специфіку проведення огляду, обшуку, допиту та залучення експертів під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції з метою розроблення організаційних і тактичних рекомендацій за даним напрямом практичної діяльності органів правопорядку. Звернуто увагу на комплексний характер слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться на початковому етапі розслідування даної групи кримінальних правопорушень. Визначено та проаналізовано типові тактичні ситуації огляду місця події та допиту підозрюваного. Наведено типові об'єкти огляду предметів і документів. Виділено труднощі, які виникають у практичній діяльності у зв'язку з проведенням огляду, обшуку і допиту при розслідуванні одержання неправомірної вигоди поліцейськими. Сформульовано рекомендації щодо організації й тактики проведення цих слідчих (розшукових) дій. Підкреслено завдання судових експертиз у кримінальному провадженні за цим видом злочину. Встановлено, що особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій є вагомим елементом методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. На початковому етапі розслідування ці дії найчастіше проводяться у межах тактичних операцій, зокрема, у поєднанні з негласними слідчими (розшуковими) діями, і спрямовані на викриття підозрюваних і збирання максимальної кількості доказів. Обґрунтовано, що тактичні особливості початкових слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за досліджуваною категорією злочинів визначаються слідчою ситуацією. Відповідні слідчі ситуації зумовлені поведінкою підозрюваного та станом наявної у слідчого інформації про обставини кримінального правопорушення. Урахування ситуаційного підходу до визначення тактики окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції сприятиме обранню найбільш оптимальних засобів і прийомів їх проведення.

Ключові слова: криміналістична методика, неправомірна вигода, розслідування корупційних злочинів, слідчі (розшукові) дії, тактика слідчих дій, розслідування неправомірної вигоди.

In the article the specificity of conducting inspection, search, interrogation and involvement of experts during the investigation of acceptance of the offer, promise or reception illegitimate benefit by police officials is considered in order to develop organizational and tactical recommendations in this area of practical activities of law enforcement agencies. Attention is paid to the complexity of investigative (search) actions and secret investigative (search) actions conducted at the initial stage of investigation of this group of criminal offences. Typical tactical situations of scene inspection and interrogation of the suspect are identified and analyzed. Typical objects of inspection of things and documents are given. Difficulties that emerge in the practical activity in connection with conducting inspection, search and interrogation during the investigation of obtaining of illegitimate benefit by police officers are emphasized. Recommendations concerning the organizations and tactics of conducting of these investigative (search) actions are formulated. The tasks of forensic examinations in criminal proceedings for this type of crimes are emphasized. The peculiarities of tactic of conducting particular investigative (search) actions are found to be an important element of the methodology of investigation of acceptance of the offer, promise or reception illegitimate benefit by police officials. At the initial stage of the investigation, these actions are most often carried out within the tactical operations, in particular, in combination with secret investigative (search) actions, and they are aimed at exposing suspects and gathering the maximum amount of evidence. The tactical peculiarities of the initial investigative (search) actions in criminal proceedings for the studied category of crimes are substantiated to be determined by the investigative situation. Corresponding investigative situations are determined by the conduct of the suspect and the state of the investigator's information about the circumstances of the criminal offense. Taking into account the situational approach to determining the tactics of particular investigative (search) actions during the investigation of acceptance of the offer, promise or reception illegitimate benefit by police officials, will promote the selection of the most optimal means and methods of their implementation.

Key words: forensic methodology, illegitimate benefit, the investigation of corruption crimes, investigative (search) actions, tactic of investigative actions, investigation of illegitimate benefit.

Постановка проблеми. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є одним із найбільш небезпечних корупційних злочинів. Поширеність таких деліктів в Україні створює реальну загрозу національній безпеці держави, адже високий рівень корупції заважає розвитку економіки та громадянського суспільства. У свою чергу, корупційні прояви з боку працівників органів правопорядку, зокрема поліцейських, є одними з найбільш аморальних, адже вчиняються у правоохоронній сфері, отже, перешкоджають реалізації таких функцій держави, як захист прав і свобод громадян, підтримання публічної безпеки та порядку, забезпечення законності в повсякденному житті тощо. Зазначені обставини вимагають від державних органів, уповноважених на здійснення протидії корупційній злочинності, звертати особливу увагу на викриття службових осіб органів поліції, які одержують неправомірну вигоду, та вживати дієвих заходів, спрямованих на притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Одним із завдань криміналістичної науки є забезпечення правоохоронних органів ефективними засобами, прийомами і методами виявлення та розслідування злочинів. Тому важливе значення має формування сучасних криміналістичних методик, зокрема, щодо розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. Складовою частиною цієї методики є рекомендації з тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі особливості проведення слідчих дій, негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій при розслідуванні неправомірної вигоди висвітлені у працях таких авторів, як Ю.О. Андрейко, О.В. Баганець, С.С. Базір, Н.В. Кимлик, Р.Л. Степанюк, О.В. Приходько, С.С. Чернявський та ін. [1-11]. Але вказані роботи стосуються лише деяких слідчих дій, не враховують специфіки працівника поліції як суб'єкта кримінального правопорушення. Таким

чином, специфіка проведення окремих (слідчих) розшукових дій під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції предметом окремого наукового дослідження не була, а існуючі окремі наукові положення потребують удосконалення з урахуванням реалій сьогодення.

Метою статті є розроблення організаційних і тактичних рекомендацій щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Виклад основного матеріалу. Успіх у розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції передусім залежить від своєчасного та якісного проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, зумовлених специфікою слідчої ситуації.

За даними Н.В. Кимлик, при виявленні ознак злочину, пов'язаного з корупцією, слідчий та прокурор найчастіше проводять такі слідчі дії, як огляд місця вчинення злочину, приміщень, речей і документів, що мають відношення до корупційних дій; обшук за місцем роботи, проживання, в інших місцях перебування особи та її співробітників з метою виявлення документів та предметів, які викривають його протиправну діяльність; допити свідків та призначення експертиз [7, с. 134]. З цього питання уточнимо, що в сучасний період у зв'язку із тим, що чинний КПК України, на відміну від попереднього, передбачає можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій, на перший план за ефективністю вирішення завдань на початковому етапі розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції виходять негласні слідчі (розшукові) дії. Вони проводяться у випадках, коли виникає необхідність зібрати докази про вчинення корупційного правопорушення, які неможливо отримати іншим шляхом, з додержанням вимог глави 21 КПК України [8, с. 228]. За результатами аналізу слідчої та судової практики є підстави віднести до їх числа: аудіо-відео контроль особи (ст. 260 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-відео контроль місця (ст. 270 КПК України); контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України).

Оскільки методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягають розголошенню, з огляду на вітчизняні правові традиції слід підкреслити, що проблеми тактики цих дій досліджуються фахівцями у галузі оперативно-розшукової діяльності. Проте зауважимо, що найбільшу ефективність щодо процесу доказування демонструє комплексний підхід до проведення негласних і гласних слідчих (розшукових) дій у формі тактичних операцій. У методиці розслідування неправомірної вигоди науковцями запропоновано низку типових тактичних операцій, зокрема, спрямованих на затримання підозрюваних, індивідуалізацію предмета неправомірної вигоди, визначення інтересу її надавача, встановлення службового статусу та кола обов'язків службової особи, співучасників, фактів інших кримінальних правопорушень, дослідження документів, подолання протидії розслідуванню тощо [9-10]. У свою чергу, за нашими даними, найбільш ефективними слідчими (розшуковими) діями у кримінальному провадженні за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень є огляд місця події, допити свідків, підозрюваних, обшук, тимчасовий доступ до майна (предметів і документів), огляд предметів, огляд документів і залучення експертів. Кожна з цих дій має певну специфіку.

Так, найбільш суттєвими особливостями огляду місця події у кримінальному провадженні про вказаний різновид неправомірної вигоди є його проведення відразу після затримання підозрюваного та можливі провокації в ході огляду з боку причетних до одержання неправомірної вигоди працівників поліції, які внаслідок обізнаності у процесуальних й організаційних моментах досудового розслідування намагаються протидіяти таким чином виявленню злочину та збиранню доказів. Тому особливо актуальними є питання належної організації зазначеної слідчої дії.

На підготовчому етапі огляду необхідно приділити особливу увагу забезпеченню фактору раптовості, одержанню орієнтуючої інформації про службову особу з метою прогнозування її можливої поведінки під час затримання, залучення спеціаліста для допомоги у виявленні та вилученні слідів кримінального правопорушення, у т.ч. слідів спеціальних хімічних речовин.

Тактика робочого етапу огляду місця події у випадках одержання неправомірної вигоди працівником поліції, поряд із загальними правилами, має певні відмінності у залежності від ситуації, що складається в ході його проведення. На нашу думку, можна виділити три такі ситуації: а) безконфліктну; б) конфліктну; в) ситуацію відсутності на місці події підозрюваного.

Безконфліктна ситуація має місце у випадках присутності на місці події службової особи, яка добровільно видає предмет неправомірної вигоди і сприяє проведенню огляду. Не дивлячись на безконфліктність, на практиці нерідко мають місце певні труднощі. Типовою помилкою є концентрування уваги виключно на огляді предмета неправомірної вигоди й ігнорування обстеження всієї території місця події. Зокрема, слідчі занадто поверхово фіксують загальні ознаки кабінету, транспортного засобу та іншого місця події, а в окремих випадках взагалі їх не вказують. Проте ретельне обстеження всього місця дає можливість зібрати набагато більше матеріальних слідів злочину, що в кінцевому рахунку матиме суттєве значення для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Конфліктна ситуація має місце, коли підозрюваний або інші особи чинять протидію належному проведенню огляду. У справах про одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції до таких дій відносяться: а) спроби фізичного впливу на учасників огляду, знищити сліди на місці події, пошкодити технічні засоби, що використовуються; б) відмова добровільно представити предмет неправомірної вигоди; в) провокаційні дії з метою спонукання учасників огляду на вчинення порушень дотримання законності в ході слідчої дії, помилок, які можуть поставити під сумнів доказову цінність її результатів. Попередження першої групи прийомів має полягати у забезпеченні належної охорони місця події, залученні достатньої кількості допоміжних сил і засобів, належній професійній підготовці всіх учасників огляду місця події та їх готовності діяти в складних конфліктних умовах. При спробах певних осіб, у тому числі підозрюваного, фізично втрутитись в процес огляду, слідчому обов'язково необхідно забезпечити їх видалення з місця події. Якщо є підстави вважати, що предмет неправомірної вигоди знаходиться при особі, а також коли підозрюваний відмовляється добровільно представити одержану неправомірну вигоду слід проводити обшук, а не огляд місця події. Нейтралізація провокаційних дій в ході огляду також вимагає від слідчого й інших учасників огляду вміння заздалегідь спрогнозувати можливість такої поведінки, витримки та готовності приймати правильні рішення в обмежений час. Так, досить ефективним засобом попередження зазначеної протидії є відеозапис огляду місця події для чого необхідно заздалегідь підготувати технічні засоби і залучити спеціаліста. Слідчому в жодному разі не можна допускати залишення місця події та окремих дій учасників огляду поза увагою понять, навіть на короткий час,

оскільки це дає підстави у майбутньому стверджувати, що певні сліди було підкинуто.

Ситуація відсутності на місці події підозрюваного має місце якщо: а) одержувачу неправомірної вигоди вдалось втекти з місця події; б) слідчий прийняв рішення видалити його з метою недопущення протидії огляду; в) огляд проводиться через певний час після початку кримінального провадження і залучення до нього підозрюваного є недоцільним. У більшості випадків головним завданням огляду місця події у зазначеній ситуації є детальна фіксація загальних ознак місця, що у подальшому має значення в аспекті співставлення результатів огляду із даними, одержаними в ході допитів свідків.

Крім місця події у провадженні про одержання неправомірної вигоди поліцейськими огляду підлягають предмети і документи, зокрема: а) предмети неправомірної вигоди (гроші, цінні папери, коштовні речі); б) документи, пов'язані з неправомірною вигодою (банківські картки, накладні, договори, технічні паспорти і т.п.); в) офіційні документи, пов'язані з вимаганням неправомірної вигоди та реалізацією інтересу її надавача (протоколи, постанови, акти, завдання на контрольні заходи і т.п.); г) предмети (мобільні телефони, комп'ютерна техніка) і неофіційні документи (записки, листи), пов'язані з підготовкою та вчиненням злочину; д) технічні засоби, за допомогою яких здійснювалась фіксація обставин неправомірної вигоди й відповідні носії фонограми (відеозаписи). Загальною метою цих різновидів огляду є фіксація індивідуальних ознак оглянутих об'єктів, виявлення слідів злочину на них та інших даних, що мають значення для кримінального провадження.

Виключно важливе значення в доказуванні одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції має допит свідків. Правильне визначення кола свідків, одержання від них максимально повних показань у багатьох випадках є запорукою повного, всебічного та об'єктивного розслідування. Нерідко в ситуаціях, коли службові особи не визнають своєї вини, суди наголошують, що їхня винуватість встановлена саме завдяки наявності показань кількох свідків, які повністю узгоджуються між собою. Є й протилежні приклади, коли судами було виправдано службових осіб через недоведеність їхньої вини, у тому числі і через відсутність у справі показань свідків неправомірної вигоди або їхніх суперечливих свідчень. Зазначене дозволяє особливо наголосити на необхідності ретельного підходу слідчих до допитів свідків, недопущення формалізму та дублювання змісту пояснень і протоколів допитів різних свідків.

Можливості обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, на нашу думку, на практиці використовуються недостатньо. Це пов'язано з кількома обставинами.

По-перше, досить розповсюдженою є необґрунтована заміна обшуку оглядом місця події у зв'язку з простішим процесуальним оформленням підстав для проведення останнього. Тому слід наголосити, що примусові пошукові дії на місці події та безпосередньо у особи мають проводитись саме в межах обшуку. По-друге, у багатьох випадках слідчі вважають достатніми докази, зібрані в ході затримання «на гарячому», і не проводять обшуку з метою збирання нових доказів. У зв'язку з цим підкреслимо, що у кримінальному провадженні слід одержати якнайбільше доказів, а окремі обставини мають підтверджуватись кількома джерелами. До того ж в ході обшуку можуть бути виявлені дані, що вказують на інші епізоди злочинної діяльності, співучасників.

Головними цілями обшуків приміщень у кримінальних провадженнях, що нами розглядаються, є виявлення: а) предмета неправомірної вигоди та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом; б) інших слідів злочину (чорнових записів, упаковки, документів, пов'язаних

із предметом неправомірної вигоди, його вимаганням та реалізацією інтересу надавача); в) засобів зв'язку та комп'ютерної техніки (де може зберегтись інформація про контакти між учасниками події); г) підозрюваного, що переховується; д) об'єктів, виключених з цивільного обігу (зброї, наркотиків тощо).

Під час обшуку приміщень слід пам'ятати про те, що причетні до злочину особи, знаючі процесуальні правила і тактичні прийоми обшуку, можуть чинити протидію його належному проведенню шляхом перешкоджання проникненню учасників обшуку до приміщення, фізичного спротиву, провокацій, спрямованих на застосування до них фізичної сили та спеціальних засобів, імітації різкого погіршення стану здоров'я, відволікання понять від спостереження за ходом обшуку і заяв про підкидання певних предметів учасниками слідчої дії, знищення об'єктів пошуку. Для нейтралізації подібних спроб на підготовчому етапі слідчому доцільно одержати максимально можливу інформацію про об'єкт обшуку й об'єкти пошуку, передбачити можливі місця схову та технічні засоби, які доцільно застосувати, визначити оптимальне коло учасників обшуку. При цьому вважаємо за необхідне наголосити на обов'язковому застосуванні для фіксації обшуку відеозапису, необхідності заздалегідь підбирати і ретельно інструментувати понятних, залучати до обшуку достатні допоміжні сили і засоби.

Тактика допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди визначається залежно від тактичної ситуації. Типові ситуації даної слідчої дії щодо працівників правоохоронних органів досить детально проаналізовані Р.Л. Степанюком та О.В. Приходько, які виділили безконфліктну та конфліктні ситуації та визначили особливості тактики проведення допиту щодо кожної з них [11]. За результатами нашого дослідження слід вказати, що найбільш типовими ситуаціями допиту поліцейських, підозрюваних в одержанні неправомірної вигоди, є безконфліктна, коли допитувана особа дає правдиві та повні показання і сприяє слідству, розраховуючи на пом'якшення в подальшому покарання, та конфліктна, яка полягає або у повному запереченні винуватості і відмові давати показання, або в наведенні аргументів щодо законності своїх дій. Тому важливе значення має ретельна підготовка до допиту й обрання найбільш доцільних тактичних прийомів, наприклад, деталізація показань, пред'явлення доказів, логічний аналіз практичної ситуації, демонстрування подальших намірів слідства, переконання у невинності дії самого допитуваного обраної позиції тощо.

Насамкінець зазначимо, що серед різних форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві особливе місце займає залучення експерта. Судова експертиза визнається основною формою використання спеціальних знань і науково-технічних досягнень при розслідуванні злочинів [12, с. 3]. У кримінальному провадженні про одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції найбільш широко використовуються можливості криміналістичних експертиз, зокрема, експертизи спеціальних хімічних речовин, почеркознавчої, експертизи відеозвукозапису та технічної експертизи документів. В окремих випадках може виникнути потреба залучити інших експертів для ідентифікаційних досліджень (слідів пальців рук, клітин тіла тощо). При цьому найбільш поширеною є експертиза спеціальних хімічних речовин, яка проводиться у випадку виявлення на предметі неправомірної вигоди, предметах обставинки місця події, одязі підозрюваного, зразках, одержаних в ході слідчих дій, і т.п. об'єктах слідів спеціальних хімічних речовин. Її завдання спрямовані на встановлення наявності спеціальної хімічної речовини; визначення природи спеціальної хімічної речовини, сліди якої містяться на певних об'єктах; встановлення спільної родової належності спеціальних хімічних речовин, сліди яких містяться на

різних об'єктах (предметі неправомірної вигоди та одязі підозрюваного, ватних тампонах зі змивами з його рук тощо) [13, п. 24.2.4]. Для дослідження експертові мають надаватись самі предмети, де можуть знаходитись сліди спеціальних хімічних речовин, у тому числі тампони зі змивами з рук підозрюваного, інших учасників злочину, предметів з місця події, а також спеціальні засоби або зразки спеціальних хімічних речовин, одержані у працівників правоохоронного органу, які організували контрольоване передавання предмета неправомірної вигоди.

Висновки. Особливості тактики проведення таких слідчих (розшукових) дій, як огляд, обшук, допит і залучення експерта, під час досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є вагомим елементом відповідної окремої криміналістичної мето-

дики. На початковому етапі розслідування ці дії найчастіше проводяться у межах тактичних операцій, зокрема, у поєднанні з негласними слідчими (розшуковими) діями, і спрямовані на викриття підозрюваних і збирання максимальної кількості доказів.

Тактичні особливості початкових слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за досліджуваною категорією злочинів визначаються слідчою ситуацією. Відповідні слідчі ситуації залежать, перш за все, від поведінки підозрюваного та стану наявної у слідчого інформації про обставини кримінального правопорушення. Урахування ситуаційного підходу до визначення тактики окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції сприятиме обранню найбільш оптимальних засобів і прийомів їх проведення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баганець О. В. Обшук особи як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 133-139.
2. Чернявський С. С. Особливості розслідування одержання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою // *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 223-229.
3. Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди в кримінальних провадженнях про підкуп виборців. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). С. 202-207.
4. Буряк О. О. Процесуальне керівництво під час проведення допиту осіб щодо вчинення злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди службовою особою. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 4. С. 96-98.
5. Олійник С. Початковий етап розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. Вип. 5/1. С. 95-100.
6. Пунда О. О. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних проваджень за фактами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. ПРАВО*. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 118-122.
7. Кимлик Н. В. Особливості проведення слідчих дій під час розслідування корупційних злочинів. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. Вип. 4 (63). С. 132-137.
8. Базір С. С. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальних провадженнях щодо одержання неправомірної вигоди суддями. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 226-230.
9. Приходько О.В. Тактичні операції при розслідуванні хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності / О.В. Приходько. *Право і безпека : науковий журнал*. 2010. № 3 (35). С. 188-192.
10. Степанюк Р. Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері. *Право і безпека*. 2012. № 1 (43). С. 204-208.
11. Степанюк Р. Л., Приходько О. В. Особливості тактики допиту підозрюваного в одержанні або наданні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 193-197.
12. Щербаківський, М.Г. Судова експертологія: навч. посіб. Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 192 с.
13. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень : затв. Наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 № 53/2 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.05.2020).